

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

АРХЕОЛОГІЯ & ФОРТИФІКАЦІЯ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я

II Всеукраїнська науково-практична конференція
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

Кам'янець-Подільський
2012 рік

УДК 902.2:623.1](477.43)
ББК 63.5(4Укр33)+68.516.121
А 87

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Кам'янець-Подільського
державного історичного музею-заповідника
(протокол № 9 від 20.09.2012 р.)

Рецензенти:

Л.І. Виногородська, кандидат історичних наук, старший науковий працівник
Інституту Археології НАН України, член ICOMOS
А.Б. Задорожнюк, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка

Редакційна колегія:

В.С. Травінський, директор Кам'янець-Подільського державного історичного
музею-заповідника (відповідальний редактор)
Р.В. Йолтуховський, учений секретар Кам'янець-Подільського державного історичного
музею-заповідника
Н.М. Рибчак, завідувач науково-методичного відділу Кам'янець-Подільського
державного історичного музею-заповідника
А.Ф. Гуцал, доцент кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін
Кам'янець-Подільського Національного університету ім. І. Огієнка
О.Б. Комарницький, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка,
голова Кам'янець-Подільської міської Національної Спілки Краєзнавців України
О.Д. Могиллов, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту Археології
НАН України
Б.С. Строцень, кандидат історичних наук, директор ДП "Подільська археологія"
ДП "Науково-дослідний центр" „Охоронна археологічна служба України“
Інституту Археології НАН України

А 87 «Археологія & Фортифікація Середнього Подністрів'я». Збірник матеріалів II Всеукраїнської
науково-практичної конференції / [редкол.: В. С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-
Подільський : ПП «Медобори-2006», 2012. – 240 с.

Видання розраховане на науковців, працівників музейної сфери, викладачів суспільних дис-
циплін і студентів.

Усі опубліковані в збірнику матеріали подаються в авторській редакції. За достовірність наве-
дених даних та посилань несе відповідальність автор публікації.

Позиція редакції необов'язково збігається з позицією авторів.

УДК 902.2:623.1](477.43)
ББК 63.5(4Укр33)+68.516.121

Адреса редакційної колегії:

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник,
вул. Іоанно-Предтеченська, 2, м. Кам'янець-Подільський, 32300.

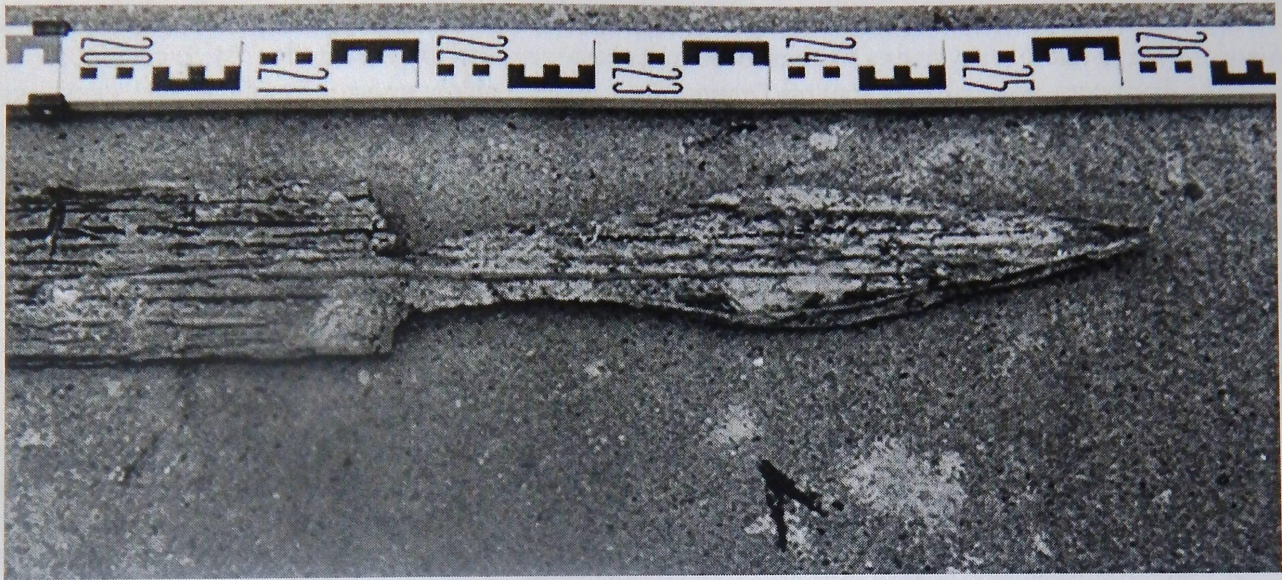

Рис. 2. Верхня частина дошки паркану. Вул. Спаська, 35, 2011 р.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гупало К. М., Івакін В. Г., Сагайдак М. А. Дослідження Київського Подолу // Археологія Києва. К.: «Наукова думка», 1979. – С. 38-62.
2. Гупало К. Н. Подол в Древнем Киеве. – К.: «Наукова думка», 1982. – 128 с.
3. Закревский Н. Описание Киева. – Т. I, II. – М.: «Типографія В. Грачева и компании», 1868. – 949 с.
4. Занкін А. Б. Исторична топографія і геоморфологія стародавнього київського Подолу IX-XVIII ст. (історико-природознавчий аспект) // Археологія №2, К.: 2009. – С. 61-74.
5. Іванцов І. А. Стародавній Київ. К., 2003. – 368 с.
6. Радзивилловская летопись. Полное собрание русских летописей. Т. 38. Л.: «Наука». 1989. – С. 72. Л. 199.
7. Сагайдак М. А., Хамайко Н. В., Комар О. В., Вергун О. М. Охоронні дослідження в Києві на вул. Спаській, 35. В роботі.
8. Тараненко С. П., Івакін В. Г. Середньовічна урбаністична археологія Подолу Києва. Нові методики досліджень // Археологія. Фортифікація Середнього Подністров'я. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. – С. 55-61.
9. Толочко П. П., Гупало К. М., Харламов В. О. Розкопки Києвоподолу X-XIII ст. Археологічні дослідження стародавнього Києва. К.: «Наукова думка», 1976. – С. 19-46.
10. Харламов В. О. Масова забудова Подолу Києва X-XIII ст. Дисертація к.і.н. Л. – 229 с.

Сергій Маярчак

здобувач Інституту археології НАНУ

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗВ'ЯЗОК ЛІТОПИСНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО КАМЕНЕЦЬ ПІД 1228 ТА 1240 РР. ІЗ КАМ'ЯНЦЕМ НА ПОДІЛЛІ

У публікації критично розглядається аргументація про зв'язок літописних повідомлень 1228 і 1240 рр. про Каменец з сучасним Кам'янцем-Подільським.

Ключові слова: Каменець, Кам'янець-Подільський, літописні повідомлення, аргументація.

Давньоруські поселення, назви котрих потрапили на сторінки літописів, традиційно викликають особливий інтерес у дослідників. На Лівобережжі Середнього Подністров'я у межах Хмельницької області відомі три населені пункти, які фігурують у давньоруських літописах: Ущиця, Бакота і Каліус. В історіографії давно існує думка, що й сучасне місто Кам'янець-Подільський згадане у давньоруському літописанні – під назвою «Каменець». Висновку, що згадані у літописах Каменці (їх було на Русі декілька) не можна ототожнювати з Кам'янцем-Подільським, після відповідного аналізу повідомлень літописів дослідники дійшли ще у XIX ст. [8; с. 145-146; 10; с. 6]. Однак, спроби прив'язки окремих літописних повідомлень про Каменець до Кам'янця-Подільського були й пізніше, – у другій половині XX – на початку XXI ст. їх робили авторитетні дослідники у декількох публікаціях. З огляду на це, вбачаємо необхідність проаналізувати відносно нові аргументи для такої прив'язки.

Отже, І.С. Винокуром і М.Б. Петровим було висловлено (а О.Л. Баженовим підтримано) думку, що саме Кам'янець-Подільський згадується у Галицько-Волинському літописі під 1228 р. [1; с. 31; 2; с. 53, 60; 3; с. 12; 4; с. 4, 5]. Цього року на володіння Данила Галицького напала коаліція руських князів на чолі з київським і чернігівським князями: «І Володимир (Рюрикович) київський зібрав (проти Данила) воїв, (і) Михайло (Всеволодович) чернігівський (теж)... Володимир, отожд, посадив (хана) Котяня на коня і всіх половців, і прийшли вони до Каменця, – Володимир же з усіма князями, і Михайло з усіма князями, і куряни, і піняни, і новгородці, і туровці, – і обложили Каменець. Данило ж, обманюючи їх, удавав, що хоче мир із ними вчинити, і поїхав у Ляхи по підмогу, а Павла, (посла) свого, послав до Котяня, кажучи: «Отче! Одверни війну сю, помирись зо мною». І він, (Котянь), поїхавши, пограбував землю Галицьку і пішов у землю Половецьку, а до них не вернувся...» [7; с. 384; 9; Стб. 753]. Єдиним аргументом для прив'язки Кам'янця-Подільського до згаданого літописного запису для І.С. Винокура й М.Б. Петрова було припущення, що Мстислав звернувся тоді до свого зятя Данила за допомогою, аби захистити Пониззя. Вважаємо, що прив'язати цей літописний сюжет до Кам'янця-Подільського проблематично, натомість з Кам'янцем на Волині (очевидно сучасний Камінь-Каширський) він пов'язується добре. По-перше (і це головне), саме волинським князем був тоді Данило Романович; ні Пониззя, ні його володар на 1228 р. Мстислав Удатний при описі подій походу проти Данила навіть не згадуються. По-друге, серед союзників київського князя були сусідні з Волинню князі, зацікавлені в її ослабленні – піняни й туровці. По-третє, у волинського князя був смисл затягувати переговори і сподіватися на допомогу поляків обложеному Кам'янцю лише в тому випадку, коли б місто з такою назвою знаходилося неподалік їхніх кордонів.

На думку І.С. Винокура та С.К. Гуменюка, саме про Кам'янець на Поділлі йде мова у Галицько-Волинському літописі у розповіді про похід Батия на Русь наприкінці 1240 – на початку 1241 рр. [Винокур, Гуменюк 1965, с. 31; Винокур, Петров 1999, с. 13]: «І прийшов він (Батий) до города Колодяжна, і поставив дванадцять пороків. Та не міг він розбити стіни і став перемовляти людей. Вони тоді, послушавши злої ради його, здалися і самі перебиті були. І прийшов він до Каменця (та) Ізяславля (і) взяв їх. А коли побачив, що Крем'янець і город Данилів неможливо взяти йому, то відійшов од них. І прийшов він до Володимира...» [7; с. 397-398; 9; Стб. 786]. Згадані в уривку населені пункти ідентифікуються з дослідженими у тій чи іншій мірі давньоруськими городищами. Каменець, зокрема, більшість дослідників пов'язує з городищем біля с. Новий Миропіль (Кам'янка, на Житомирщині) [6; с. 166-167]. Всі ці населені пункти розташовані на Волині, порівняно недалеко одне від одного, окреслюючи головний маршрут монгольських військ. Єдиний аргумент І.С. Винокура та С.К. Гуменюка – можливість у принципі рейдів окремих монгольських загонів далеко на південь від їхнього головного маршруту і підходу якогось з них до давньоруського поселення на території сучасного Кам'янця-Подільського. Проте це припущення важко сприймати як вагомий аргумент для отожднення Каменця, захопленого військами Батия, з Кам'янцем-Подільським: ні писемних джерел про рейд 1240-1241 років монголів на Пониззя, ні археологічного матеріалу, що б підтверджував цей рейд, не відомо.

Таким чином, спроби отожднення Кам'янця на Поділлі з давньоруськими літописними повідомленнями про Каменець під 1228 і 1240 рр. досить проблематичні та недостатньо обгрунтовані.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов О.Л. Кам'янець і Кам'яничина на Пониззі в XII-XIII ст. / О.Л. Баженов // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. Збірник наукових праць за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції «Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків» (16-17 травня 2003 р.). – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ. – 2004. – С. 30–34.
2. Винокур І.С. Про час виникнення Кам'янця: погляди дослідників / І.С. Винокур, М.Б. Петров // Кам'яничина в контексті історії Поділля. Науковий збірник. Том 1. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 1997. – С. 53–61.
3. Винокур І. Про час заснування Кам'янця-Подільського: дискусійний аспект / І. Винокур, М. Петров // Краєзнавство. Науково-популярний журнал. – Кам'янець-Подільський, 1999. – №1-4. – С. 10–23.
4. Винокур І.С. Кам'янець-Подільський кінця XII – початку XIII ст. за писемними та археологічними джерелами / І.С. Винокур, М.Б. Петров // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність... – 2004. – С. 3–14.
5. Винокур І.С. Археологічні пам'ятки Хмельниччини: Конспект лекції на допомогу студентам / І.С. Винокур, С.К. Гуменюк. – Кам'янець-Подільський, 1965. – 40 с.
6. Куза А.В. Древнерусские городища X-XIII вв. Свод археологических памятников / А.В. Куза. – М., 1996. – 256 с.
7. Літопис Руський [пер. з давньорус. Л. Є. Махновця]. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
8. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года (Преимущественно по летописям) / Н. Молчановский. – К.: Тип. ун-та, 1885. – 388 с.

9. Полное собрание русских летописей изданное по высочайшему повелению Императорскою археографическою комиссією. – Т. 2. Ипатьевская летопись. – Изд. 2-е. – С.-Петербург: Типографія М.А. Александрова, 1908. – 638 с.
10. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Е. Сецинский. – К.: Тип. Кульженко, 1895. – 247 с.

Оксана Адамишин

аспірант Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАНУ

ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО ПЕРІОДУ ПРАЦІВНИКАМИ ВІДДІЛУ АРХЕОЛОГІЇ ІНСТИТУТУ СУСПІЛЬНИХ НАУК АН УРСР

Зроблено спробу висвітлити внесок працівників відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР в справу пошуку й дослідження пам'яток Давньої Русі у західному регіоні України. Акцентовано увагу на традиціях та основних здобутках галицьких археологів, які заклали підвалини археологічної науки, що сприяло результативному продовженню дослідницьких робіт.

Ключові слова: наукові дослідження, історичні пам'ятки, археологічна наука, відділ археології, інститут.

Інститут суспільних наук АН УРСР було утворено в 1951 році у Львові (у 1993 його було перейменовано на Інститут Українознавства імені І.Крип'якевича). У той час він був єдиною академічною науково-дослідною установою гуманітарного профілю в Західному регіоні України [1, с. 107]. Основне наукове завдання закладу лежало в площині всебічного, системного та міждисциплінарного дослідження проблем теорії та історії України. У складі Інституту такі відділи – філософії, новітньої історії, історії суспільних рухів, історії культури, української літератури, мовознавства, археології. У 1951 р. в Інституті суспільних наук було 86 співробітників, з них 47 наукових (6 докторів наук в тому числі один академік НАН України, 12 кандидатів наук) [3, с. 6-7]. Першим директором Інституту став академік АН УРСР Олексій Нестеренко. Заступником з наукової роботи було призначено відомого львівського археолога М.Смішка, а вченим секретарем – М.Нечитайлюка [3, с. 14].

Певною особливістю наукової діяльності Інституту відзначався відділ археології. Науковці відділу вивчали найдавніший(переважно дописемний) період історії нашого народу не тільки у контексті української історії та культури, але в рамках загальноєвропейського і світового історичного процесу [2, с. 2].

Варто зауважити, що відділ археології у Львові був створений ще у 1940 р., і перш за все, на базі секцій, комісій та інших підрозділів Наукового товариства імені Шевченка. Установа нараховувала 22 працівники, її першим завідувачем був Маркіян Смішко. Він очолював відділ археології від 1951 по 1961 рр.(з перервами). У перші роки існування відділу розпочалась плідна наукова робота, спрямована на розширення джерелознавчої бази шляхом організації археологічних розвідок й розкопок, що проводились відповідно до фахового рівня старшого та молодшого покоління спеціалістів [4, с. 6].

У даному дослідженні аналізуємо діяльність працівників відділу археології за 1951-1993 роки (період існування Інституту суспільних наук). Серед них були: О.Ратич, О.Шолом'янець-Трський, І.Свешніков, В.Ауліч, Р.Багрий, В.Петегирич, М.Рожко, В.Гупало, Ю.Лукомський, О.Овчинников, О.Джеджора, О.Корчинський.

Увага археологів, особливо у повоєнний період, концентрувалась, головню навколо давньоруської тематики (датуємо період IX-XIII ст.) [5, с. 8]. У своїх працях колишні радянські учені доводили автохтонне походження слов'янських народів, обґрунтовували територію їхнього розселення, однотипність матеріальної та духовної культури, широко декларували монолітну єдність давньоруської народності, яку трактували "коліською братніх народів".

Цікавою у львівській археології є постать Олексія Ратича. Юрист за фахом з 1947 р. несподівано пов'язав все своє життя з професійною археологією. З 1947 по 1959 р. займав посаду молодшого, а з 1963 р. старшого наукового співробітника відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР [5, с. 57-58]. У 1953 р. захистив у м. Києві дисертацію на тему: "Древньоруські пам'ятки на території Галицької та Волинської земель". Йому належить низка досліджень у галузі давньоруської історії, зокрема, історичні розвідки про літописні міста – Городок, Плісеськ, Судову Вишню, Галич, Звенигород та багато інших [6, с. 12]. Він є автором узагальненої праці "Древньоруські археологічні пам'ятки на території Західних областей УРСР" [7, с. 3].

О. Ратич відомий дослідник княжого міста Львова. У 50-х рр. XX ст. він започаткував професійні археологічні розкопки у Львові на території Високого Замку. Результати дослідження показали, що поселення тут